

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Як вплинула повоєнна зміна кордону між УРСР та Польщею на долю населення прикордонних територій?

Основні поняття, ідеї: державна політика в релігійній сфері, поліконфесійність, релігійне багатоманіття, функції церкви

ХРОНІКА ПОДІЙ

I. Депортація українців з Польщі в УРСР та «евакуація» поляків з УРСР до Польщі у 1944–1946 рр.	15 вересня — 31 грудня 1944 року — перший етап переселення відбувався на засадах добровільності, але оскільки бажаючих виїхати було мало, почали здійснюватися заходи опосередкованого тиску.
	1 січня — 31 серпня 1945 року — цей етап пов'язаний з наступом Червоної армії на Закарпаття. Під час переселення використовували загони НКВС та Війська Польського, але, незважаючи на тиск, більшість мешканців не бажали залишати рідні домівки.
	1 вересня — 31 грудня 1945 року — етап примусового переселення (депортації) українців з теренів Польщі. Депортація здійснювалась силами Війська Польського, яке отримало завдання відселити українців з 50-кілометрової прикордонної смуги на території УРСР. На цьому етапі було виселено 81 806 осіб.
	1 січня — 15 червня 1946 року — цей етап набрав форм етнічної чистки, включно з пацифікацією («умиротворенням») та спаленням сіл, терором проти мирних мешканців, силовим придушенням будь-якої протидії переселенню. Кількість сімей, що підлягають виселенню було збільшено від 100 до 500 на день.
II. Операція «Вісла»: депортація українців вглиб Польщі	Операція «Вісла» відбувалась протягом 28 квітня — 12 серпня 1947 р. за участі 17,5 тис. солдат Війська Польського. Попри формальне завершення операції, фактичне переселення українців тривало до жовтня 1947 року. Внаслідок проведеної акції, влада знищила українське підпілля і позбулася українського населення у південно-східних воєводствах країни, розпорошивши близько 150 тис. осіб майже по всій території північної та західної частин Польщі.
III. Обмін територіями між УРСР та ПНР	15 лютого 1951 р. у Москві укладена «Угода між СРСР та Польською республікою про обмін ділянками державних територій». Проведено точний перепис населення.
	15 жовтня 1951 р. закінчено роботи з відселення населення з переданої ділянки Дрогобицької області.
	До 26 жовтня 1951 р. з колишньої радянської території було відселено 7167 сімей з 32 066 осіб: колгоспників 5995, робітників і службовців 1172. У південні області направлено 5810 колгоспних сімей, в яких працездатних 14 648 осіб.

Кіцак В.М. Депортація українців з Польщі в УРСР у 1944–1946 рр. та їх соціально-економічна адаптація : автореф. дис... к. і. н. — Чернівці, 2003.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу:

http://www.ethnos.lemky.com/history/215-etapy_deportaciji.html

Роман Кабачій. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ekpu.lublin.pl>.

► 1. Офіційний документ

Угода між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення. 9 вересня 1944 р.

Обидві Договірні Сторони зобов'язуються по підписанні цієї Угоди приступити до евакуації всіх громадян української, білоруської, російської і русинської національностей, що проживають в Хелмському, Грубешівському, Томашівському, Любачівському, Ярославському, Перемишльському, Ліськовському, Замостівському, Красноставському, Білгорайському, Влодавському повітах і в інших районах Польщі, де можуть виявитися громадяни української, білоруської, російської і русинської національності, які побажають переселитися з території Польщі на Україну, та приступити до евакуації всіх поляків і євреїв, що перебували в польському громадянстві до 17 вересня 1939 року, які проживають в західних областях УРСР і бажають переселитися на територію Польщі.

Розділ I. Загальні положення

- Ст. 1.** <...> Евакуація є добровільною, і тому примус не може бути застосований ні прямо, ні посередньо. Бажання евакуйованих може бути висловлено як усно, так і подано письмово....
- Ст. 2.** Сторони домовляються почати означену вище евакуацію з 15 жовтня 1944 року і закінчити її 1 лютого 1945 року <...>.
- Ст. 3.** 1. Встановити для осіб, що евакуюються <...> такі пільги:
- б) в разі, якщо евакуйований здасть свій урожай державі в пункті, звідки він виїжджає, друга Сторона на місці, де поселяється евакуйований, повертає йому зданий урожай в тій же кількості;
 - в) звільнити в 1944 і 1945 рр. всі переселювані господарства, як на території Української РСР, так і на території Польщі, від усіх державних грошових податків та страхових платежів;
 - г) видати евакуйованим грошову позику в місцях їх розселення на господарське влаштування та інші потреби в розмірі 5000 карбованців — злотих на одне господарство <...>.
2. Дозволити евакуйованим вивіз: одяжі, взуття, білизни, постільних речей, продуктів харчування, хатніх речей, сільськогосподарського реманенту, упряжі та інших предметів домашнього і господарського вжитку, загальною вагою до 2 тонн на одну сім'ю, а також належної евакуйованому господарству худоби і птиці <...>.
- 1) Особам спеціальних професій <...> надається право вивезти речі, необхідні для їх професійної діяльності <...>.
- Договірні Сторони домовляються про те, що будинки в містах і сільських місцевостях, які звільняються в результаті переселення, надаватимуться в першу чергу переселюваним.<...>
- Ст. 5.** Перевезення евакуйованих з території Польщі в Українську РСР і з території УРСР в Польщу бере на себе Уряд УРСР. <...>

Угода між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР від 9 вересня 1944 р. // Правові акти України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://holm.kiev.ua/?page=27&lang=1&cath=27>.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–4

★ Уважно прочитайте Угоду між урядами України і Польщі про обмін населенням (Джерело 1) та додатковий протокол до нього (Джерело 2). Представники яких етносів підлягали переселенню з Польщі в Україну і навпаки? Чому?

★ На яких засадах мало відбуватися переселення українців з Польщі та поляків з України? Які пільги та допомогу влада обох країн обіцяла надати переселенцям?

★ Ознайомтеся із планом транспортного забезпечення переселенців (Джерело 3). Поміркуйте, з яких причин довелося продовжити терміни переселення?

★ Проаналізуйте результати перепису населення 1931 р. щодо етнічного складу населення територій на кордоні України та Польщі (Джерело 4). Про який характер етнічного складу населення обох держав це свідчить?

► 2. Офіційний документ

Додатковий протокол до «Угоди між урядом УРСР і урядом Польської республіки...»

Уряд УРСР, з одного боку, і Тимчасовий Уряд Національної Єдності Польської Республіки, — з другого, погодились про таке:

1. Продовжити до 15 січня 1946 року строк реєстрації осіб, які підпадають під дію Угоди між Урядом Української РСР і Польським Комітетом Національного Визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР, підписаної 9 вересня 1944 року.

2. Продовжити строк переселення осіб, що підпадають під дію цієї Угоди, до 15 червня 1946 року.

Додатковий протокол до «Угоди між урядом УРСР і урядом Польської республіки про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР» від 14 грудня 1945 р. // Правові акти України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://holm.kiev.ua/?page=131&lang=1&cath=27>

► 3. Офіційний документ

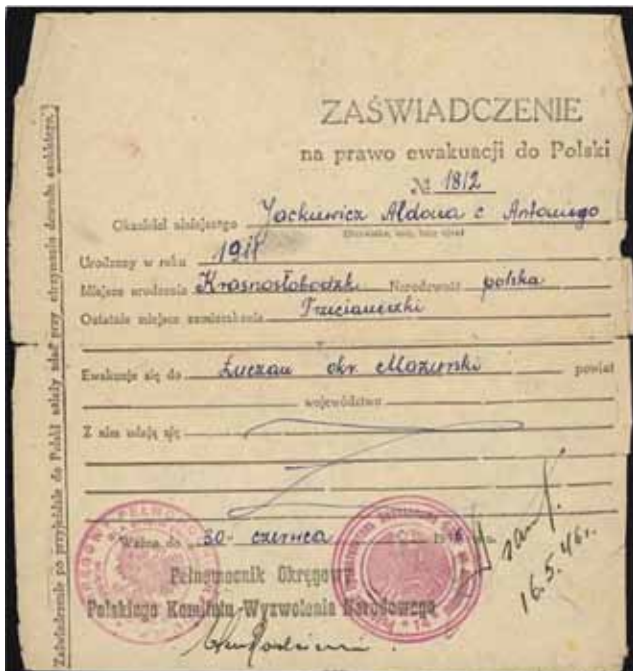
Наказ наркома шляхів сполучення СРСР

Не підлягає розголошенню.

Для перевезення українського та польського населення, що повертається на батьківщину, на казую: <...> надати 84 257 вагонів та організувати перевезення 466 822 осіб українського населення та 520 000 польського населення з їхнім майном із терміном закінчення перевезень Львівською залізницею у листопаді 1945 р., Ковельською — у листопаді 1945 р., а залізницями Польщі — у грудні 1945 р. Для виконання вказаних перевезень <...> забезпечити щоденне надання вагонів під перевезення українського та польського населення Львівською залізницею у кількості 100 вагонів, Ковельською залізницею — 70 вагонів, і залізницями Польщі — 100 вагонів.

Наказ наркома шляхів сполучення СРСР про організацію переселення українців з Польщі та поляків з УРСР від 21 травня 1945 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3-х т. — Т. 1. — Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. — С. 503.

Посвідчення на право евакуації до Польщі для поляка Альдона Якувича 30.06.1946 р. Фото надано фундацією «Karta» (Варшава)

► 4. Мовою фактів

Згідно з переписом населення 1931 року 68,9 % (або 21,993 млн з 31,916 млн) громадян Польщі були етнічними поляками. У східних регіонах довоєнної Польщі, розташованих на схід від річок Буг і Сян (території Вільна, Новогродка, Полісся, Волині, Львова, Тернополя та Станіславова) поляки становили 38% населення, тоді як у центральній Польщі (Варшава, Лодзь, Краків та Люблін) вони становили понад 85%. Найбільшою меншиною були українці (4,442 млн або 13,9% загального числа мешканців). На Львівщині українці становили 34,1 %, на Станіславівщині 71,9 %, на Волині — 68,4 % і на Тернопіллі — 45,5 %. Українці жили переважно у сільській місцевості, 90 % займалися сільським господарством. У містах на сході [Польщі] мешкали переважно поляки та євреї. Наприклад, у Львові українці становили лише 11,2 %.

Kochanowski J. Gathering Poles into Poland: Forced Migration from Poland's former Eastern Territories/ Jerzy Kochanowski // Redrawing nations: ethnic cleansing in East-Central Europe, 1944–1948. — Rowman & Littlefield, 2001. — P. 136.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 5–7

- ★ Ознайомтеся з історичними довідками про обмін державними територіями між УРСР та ПНР (Джерело 5, 6). Яким чином обмін населенням між СРСР і Польщею пов'язаний з рішенням щодо зміни державного кордону? Чи враховувалися інтереси мешканців цих територій?
- ★ Поміркуйте, як могло позначитися на долях корінного населення політичне рішення щодо перенесення кордону?
- ★ Що міг означати для поляків та українців факт, що вони виявилися громадянами іншої країни?
- ★ Ознайомтеся з думкою дослідника (Джерело 7) та оцініть важливість наявності природних ресурсів для підписання угоди?

► 5. Історична довідка

Радянсько-Польський обмін ділянками територій 1951 року

Польсько-радянський обмін державними територіями 1951 року — найбільший мирний обмін територіями у історії Польщі і одна з найбільших змін кордонів у післявоєнній історії Європи та СРСР. Згідно з угодою, укладеною у Москві 15 лютого 1951 року, Польща і СРСР обмінювались ділянками державних територій площею по 480 км². Метою Польщі було отримання нафтопромислів Нижньо-Устрицького району, в обмін на які Радянський Союз отримував зручне залізничне сполучення та рівну за розміром ділянку у Люблінському воєводстві. Розташована на цих територіях нерухома власність передавалася безоплатно й у справному стані, а її вартість компенсації не підлягала. Кожна сторона могла вивозити своє рухоме майно, резервне і невстановлене обладнання. Населення, що проживало на переданих ділянках, мало б залишатися у межах своєї держави, яка самостійно вирішувала питання про його переселення. Передача ділянок і відселення населення планувалося здійснити протягом 6 місяців після набуття чинності угоди.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Радянсько-Польський_обмін_ділянками_територій_1951_року

► 6. Мапа

Польсько-український кордон після 1951 року

► 7. Погляд дослідника. Наталія Кляшторна

Нафта і вугілля — ось що стало причиною обміну територіями у 1951 році. Польська республіка була зацікавлена в українській нафті — її в Карпатах було хоч відбавляй. Натомість поляки запропонували Червоноград і його околиці — там знаходилися вугільні родовища. Після нетривалих переговорів Польща і Радянський Союз підписали договір про обмін.

Кляшторна Н.О. Акція-51. Останні свідки. — Вінниця: ДП «ДФ», 2006.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/1951_Polish-Soviet_territorial_exchange

«ЕВАКУАЦІЯ» ПОЛЯКІВ З УРСР ДО ПОЛЬЩІ

Фото надано фундацією «Karta» (Варшава)

двох наступних років лише 2911 осіб було «репатрійовано» з колишніх східних теренів [Польщі] та ще 15 275 з Сибіру і Центральної Азії. Загалом, у 1944-48 роках 1 517 983 колишніх польських громадян було «офіційно» переселено. Польський щорічний статистичний звіт за 1949 р. містив також категорію мігрантів, які мігрували до Польщі неофіційно. Згідно з цим звітом, 22 815 осіб перебралися до Польщі самотужки.

► 8. Мовою цифр. Єржі Кохановський

У 1944, «евакуація» стосувалася лише поляків з УРСР (117 212 осіб). У 1945 виселення розширилося та охопило не лише 511 877 поляків з України, але й 135 654 поляків виселено з Білоруської РСР, 73 042 поляки з Литви та 22058 з Сибіру та Центральної Азії. У 1946 міграція скоротилася знов до 158 435 осіб з УРСР, 136 419 з Білорусії та 221 717 з інших регіонів СРСР. Евакуація з Литви, Білорусії та України практично завершилася до середини 1946 р. Протягом

Jerzy Kochanowski. Gathering Poles into Poland: Forced Migration from Poland's former Eastern Territories // Redrawing nations: ethnic cleansing in East-Central Europe, 1944-1948. Rowman & Littlefield, 2001. — P. 138

ЗАВДАННЯ ► Джерела 8–11

★ Ознайомтеся із даними про кількість поляків, яких було примусово переселено із західних теренів УРСР, Білорусії, Литви, Центральної Азії до Польщі (Джерела 8 і 9). Чому уряд Польщі був зацікавлений у польських переселенцях з України (Джерело 10)?

★ Поміркуйте, чому уряд СРСР погодився на «евакуацію» поляків з території УРСР?

★ Чому після заходів органів НКВС стрімко зросло число поляків, які бажали терміново виїхати до Польщі (Джерело 11)?

★ Що це могли бути за заходи? Чому окремі польські сім'ї залишали Україну не чекаючи організованого вивезення?

► 9. Погляд дослідника. Станіслав Цісельський

Згідно з офіційними даними, контрольоване державними органами виселення змусило 1,167 млн поляків у 1945–1946 роках покинути західні регіони СРСР, і це була лише половина з тих, кого було зареєстровано на обмін населенням.

Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski 1944–1947, ed. Stanisław Ciesielski. — Warszawa : Neriton, 1999. — P. 468.

► 10. Погляд дослідника. Юрій Шаповал

Спротив поляків переселенню протягом кінця 1944 — першої половини 1945 року був викликаний небажанням залишати «свої» території, <...> а також методами примусу, що застосовували органи НКВС і НКДБ. Важливим чинником у проведенні переселення польського населення з території УРСР на завершальному етапі була зацікавленість польського уряду у прискоренні евакуації, з огляду на необхідність освоєння земель, які, за рішенням Потсдамської конференції, відійшли від Німеччини до Польщі. Йдеться про так звані «зе́ме одзискане» (повернуті землі), себто про Південну Прусію, Померанію та Сілезію.

Уроки двох репатріацій / Юрій Шаповал // Дзеркало тижня. — №35, — 4 вересня 2004 року. [Електронний ресурс]. — Режим доступу — www.dt.ua/newspaper/articles/40970#article

► 11. Офіційний документ

Спеціальне повідомлення про хід переселення польських громадян до Польщі згідно з Люблінською угодою

Цілком таємно

ЦК КП(б) України, товаришеві Хрущову М. С.

Проведені останні часом арешти польських антирадянських елементів, що саботували виїзд поляків із західних областей України до Польщі, <...> різко змінили настрої і хід переселення поляків, які почали масово добиватися якнайшвидшого виїзду до Польщі <...>. Середньодобовий запис поляків на виїзд до Польщі у Дрогобицькій області перед проведенням операції з вилучення польських антирадянських елементів становив 30–35 осіб, а тепер він сягає 300 осіб. У Станіславівській області середньодобовий запис зріс з 50–60 до 150 родин, причому багато з них запитують: «Чи не можна від'їхати з першим транспортом?»

Дуже багато поляків, що записалися на виїзд, не чекаючи організованого відправлення, беруть у комісії відповідні документи і вирушають самостійно, вишукуючи для цього усілякий можливий транспорт <...>.

Спецповідомлення наркома держбезпеки УРСР про хід виселення поляків з України // Депортації. Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр.. Документи, матеріали, спогади. У 3-х т. — Т. 1. — Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. — С. 412–421.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 12–14

- * Ознайомтеся з документом про зловживання представників радянської влади під час виселення поляків (Джерело 12). Чому подібні явища були можливі?
- * Прочитайте спогади двох польських жінок, які пережили виселення з УРСР до Польщі (Джерела 13 і 14).
- * Перед яким вибором опинилися поляки на українських територіях?
- * З якими труднощами зіткнулися поляки у процесі переселення до Польщі?
- * Чим зумовлена взаємна ворожість українців і поляків у той період?

► 12. Офіційний документ**Лист Головного представника уряду УРСР голові Львівського облвиконкому**

До Головного представництва уряду УРСР з евакуації польських громадян надійшов ряд претензій-скарг на беззаконні дії з боку окремих осіб місцевої та районної влади вашої області стосовно польських громадян <...>.

У селі Родатичі частину худоби після ветеринарного огляду було заборонено вантажити. Цю худобу було відібрано у польських громадян, а на руки їм жодних документів не видали.

Тов. Шматько та начальник відділу НКВС викинули з вагонів усе хатне начиння, повантажене польськими громадянами, і забрали його до сільради. <...> Є випадки насильницького виселення з квартир будинків польських громадян, що зареєструвалися на виїзд, але через транспортні ускладнення поки що не виїхали <...>.

Прошу повідомити мене про вжиті заходи з цього приводу.

Лист Головного представника уряду УРСР голові Львівського облвиконкому про свавілля працівників радянських органів щодо поляків у ході їх виселення, голові Львівської облради тов. Козиреву від 23 квітня 1945 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3-х тт. — Т. 1. — Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. — С. 486-87.

► 13. Спогади очевидця. Владислава Пегдон

Багато польських родин також виїжджали лише з кількома валізками, залишаючи помешкання і будинки, тільки щоб бути подалі від Совітів, і на жаль, від українців. Ці останні загрожували, особливо в селах <...> На польські ділянки в містечках і польські села вирушили ватаги УПА. Посилилися масові вбивства, спалення будинків і цілих сіл. Поляки самі організували оборону. Совіти не спішили нищити українські банди. І тим, і іншим залежало на тому, щоб вигнати поляків з Поділля, Волині і Покуття.

Відозви Державного Комітету Репатріації (ДКР) заохочували поляків до «репатріації». <...> У цій ситуації багато з нас почали замислюватись про виїзд, але на захід — в Польщу — як казали Совіти: «Уезжайте в Польшу!» Бувало, що просто випихали нас з помешкання, погрожували арештом. <...> Ми зареєструвалися на виїзд в лютому 1945 р. Для виконання усіх формальностей треба було багато разів стояти в чергах. Репатріаційна картка була листком простого газетного паперу з надруком двома мовами. Чекаючи на це нове посвідчення польського громадянства <...> батько збивав з дощок коробки, щоб якось перевезти трохи посуду і сухого провіанту.....Ми продали на ринку різні дрібні речі домашнього вжитку. За отримані гроші купували борошно і кашу, щоб мати на початок на новому місці проживання. <...> На товарній станції залізничники формували склади товарних поїздів для перевезення «репатріантів». Це були товарні вагони або взагалі вагони-платформи.

Із Спогадів Владислави Пегдон, виселеної у 1945 р. з Тернополя до Сілезії (Північно-Західна Польща). Матеріали з архіву Фундації «Карта» (Варшава, Польща) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.karta.org.pl/>

► 14. Спогади очевидця. Галина Конопінська

...Почали надходити вісті, що Львів не належатиме Польщі, адже кордони було пересунуто. Треба було вибирати: або підписувати громадянство СРСР і залишатися у Львові, або польське громадянство і евакуація. Через три дні стояння у черзі в польському Посольстві я отримала евакуаційну картку. Термін виїзду: 15 серпня 1945 р., вагон № 12.

У Зимній Воді в нас була вілла з великим садом <...>. 15 серпня повантажили на віз посуд та інший дріб'язок і вирушили на станцію, де ми стояли три дні <...> вдень і вночі, в гарну погоду і в негоду під відкритим небом. Нарешті, через три дні потяг рушив.<...> Почалася подорож в невідоме. В умовах, які нікому й не снилися: вагон поділений на 4 родини, без туалету і води. Перед кожним семафором потяг зупинявся і стояв дуже довго, цілий день, або й більше. <...>

Якось я несміливо підійшла до одного з українських вагонів і коли доїли корів, я попросила продати мені горнятко молока. Замість молока на мене посипалися образливі прізвиська з приводу моєї польськості і ворожі погляди. Пізніше я вже навіть не дивилась в їх бік, а коли українка запитала мене, чи не знаю, де можна набрати води, я відповіла, що не розумію, хоча я прибула на станцію раніше і знала, де була вода. Це було негарно, але я мусила мати якусь сатисфакцію...

Із Спогадів Галини Конопінської, до переселення мешканки с. Зимна Вода біля Львова. Матеріали з архіву Фундації «Карта» (Варшава, Польща). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.karta.org.pl>.

ДЕПОРТАЦІЯ УКРАЇНЦІВ З ПОЛЬЩІ ДО УРСР

ЗАВДАННЯ ► Джерела 15–16

★ Ознайомтеся з інформацією про кількість українців, виселених з території Польщі до УРСР (Джерела 15 і 16). Чи мали переселенці право вільного обрання місця для облаштування нового житла? Відповідь обґрунтуйте.

★ Як оцінює значення акції з «обміну населенням» між Україною і Польщею Головний уповноважений уряду УРСР? Чому в офіційних документах примусове переселення українців та поляків називають «евакуацією»?

★ Подумайте, як позначилася масова депортація з історичних теренів на цілісності та тяглості традиційної культури етнографічних груп українців — лемків і бойків?

► 15. Офіційний документ

Витяг із підсумкового звіту Головного уповноваженого уряду УРСР

14 лютого 1947 року

Переважаюча більшість евакуйованих, а саме 67,02%, були направлені, згідно з їхнім бажанням, у західні області УРСР, і лише 32,91% були направлені у східні області УРСР <...> Переважну більшість серед евакуйованих складає селянське населення, усього 449596 осіб або 93,1% усього евакуйованого населення. <...>

У результаті наполегливої і відданої роботи, проведеної представниками Головного уповноваженого, майже півмільйона українців отримали можливість переселитися з Польщі на свою Батьківщину. Усунені приводи до будь-яких непорозумінь на ґрунті ставлення до національних меншин, що проживали біля кордону. Між Радянським Союзом і демократичною Польщею закладене міцне підґрунтя для непорушності нині встановлених ними кордонів.

Витяг із підсумкового звіту Головного уповноваженого уряду УРСР про виселення українців із Польщі № 94 14 лютого 1947 р. // Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. — Том. 5: Акція «ВІСЛА» 1947. — Варшава; Київ, 2006. — ЦДАГОУ. Ф. 1, Оп. 23, спр.4356, арк.1–80.

► 16. Мовою цифр

Остаточно до кінця липня 1946 р. із Закерзоння на територію УРСР за офіційними даними було виселено 482 880 українців <...>. За офіційними підсумковими даними з Холмщини, південного Підляшшя, а також з північної частини Рава-Руського та східної частини Сокальського галицьких повітів, які були включені до Люблінського воєводства, на територію УРСР було виселено приблизно 190 тис. українців, та біля 130 тис. осіб було виселено з Лемківщини. Зокрема, майже 69 тис. українців виселено з Грубешівського повіту, майже 65 тис. з Перемищини, майже 61 тис. — з Сяннічини (Східна Лемківщина), понад 43 тис. з Любачівщини, майже 41 тис. з Томашівського повіту, майже 40 тис. — з Ліського повіту, майже 37 тис. з Ярославщини.

Середа В. До 60-річчя депортаційної акції «Вісла» // Історія переселення українців з теренів Республіки Польща у 1944–1947 роках. Збірка уривків інтерв'ю, зібраних учнями Львівської МАН серед членів Товариства «Надсяння» / Під ред. В. Середи. — Львів: Край, 2007. — С. 9

ЗАВДАННЯ ► Джерела 17–18

- * Про яке явище свідчить, описаний випадок у Джерелі 17? Чому документ має гриф «Таємно»?
- * Ознайомтеся зі спогадами очевидця переселення (Джерела 18). Як приймалося рішення про переїзд до УРСР — добровільно чи під примусом? Відповідь обґрунтуйте
- * Визначте, яким могло бути ставлення селян до влади внаслідок дій чиновників (Джерела 17,18)?
- * Поміркуйте, чому представники польської влади вдавалися до насильства щодо українців, яких мали переселяти до УРСР?
- * Чому уряд Польщі намагався якомога швидше закінчити депортацію українського населення?

► 17. Офіційний документ

Доповідна записка прокурора
Львівської області. 25 червня 1945 р.

Таємно

До облпрокуратури звернулася група селян-переселенців, що прибули з села Кобильниця-Руська (колишній Любачівський район, що відійшов до Польщі), зі скаргою на те, що 26.11.1945 на село на село Кобильницю-Руську, суцільно заселене українцями, напала польська поліція <...>. Під час цього нападу поліція та штурмовики спалили 120 дворів, вбили 34 чоловіків, забрали 160 корів, 85 коней, 40 свиней, 40 возів, одяг, продукти тощо. Постраждалі селяни звернулися до представника СНК УРСР з репатріації українського населення зі скаргою на цей погром. У результаті втручання вищої польської влади частині селян, що мали документи <...> на від'їзд в Україну, <...> худоба та деяке майно були повернуті. <...>

Доповідна записка прокурора Львівської області облвиконкому та обкому КП(б)У про напади польської поліції на українське населення у Польщі від 25 червня 1945 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3-х т. — Т. 1. — Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. — С. 525–526.

► 18. Спогади очевидця. Григорій Гринишин

Відразу після капітуляції Німеччини приїхала у наше село польсько-українська комісія і завели мову про переселення. Кажали, що можна брати з собою дві тони вантажу, корову, коня, іншу живність. Але

люди сміялися, бо де ж то хто чув, аби зі своєї хати десь їхати? Тоді переселенська комісія в'їхала у село разом з озброєним військом — і почалося... Військо грабувало село і гнало людей до реєстрації. Хто не хотів записуватися на виїзд, замикали у пивниці і дуже знущалися. Нам військові забрали корову, постріляли на подвір'ї усіх курей та ще й примусили мою жінку їх смажити. Отак і сталося, що усі Корманичі «добровільно» зареєструвалися на виїзд у Тернопільську область. Виїхали ми 15 листопада 1945 року. Спочатку зупинилися у Нижанковичах, бо на Тернопільщину я не хотів їхати. Оселилися у якійсь халупі, що була доброю хіба для худоби. ...У холоді і бруді ми промучились до 5 квітня 1946 року <...>.

Із Спогадів Григорія Гринишина, 1910 р.н., переселеного зі с. Корманичі (Надсяння)

ЗАВДАННЯ ► Джерела 19–21

- ★ Ознайомтеся з фрагментом офіційного звіту про хід переселення українців з Польщі (Джерело 19). Про яку головну проблему у ньому йдеться? Чим вона була зумовлена?
- ★ Зверніть увагу на тривалість очікування українцями транспорту на залізничних станціях та визначте, як це позначилося на фізичному та психологічному стані переселенців?
- ★ Прочитайте спогади очевидців, які пережили депортацію з Польщі (Джерела 20 і 21). З якими труднощами довелося зіткнутися українцям у процесі переїзду?
- ★ Як умови переїзду свідчать про різне ставлення урядів Української РСР та Польщі до своїх громадян?
- ★ Чи мало переселення добровільний характер? Чому, незважаючи на нестерпні умови переселення, українці все ж зважувалися на переїзд? Поясніть вислів очевидця: «Ми не переселенці, ми — вигнанці»? (Джерело 21)

► 19. Офіційний документ

Витяг із підсумкового звіту
Головного уповноваженого уряду УРСР
про виселення українців із Польщі

14 лютого 1947 року

У результаті незадовільного виконання наших заявок на залізничний транспорт, на залізничних станціях Ковельської та Львівської залізниць утворювались великі скупчення українських господарств, що очікували повантаження. Евакуйованим людям доводилося довгий час чекати на вагони у надзвичайно важких умовах за відсутності іноді достатньої кількості продуктів харчування, за нестачі фуражу для худоби тощо, що створювало для них надзвичайно серйозні труднощі. Для ілюстрації можемо навести наступні випадки, коли евакуйованим доводилося дуже довго очікувати на повантаження у вагони. Так, наприклад:

На станції Угнів з 2 лютого до 4 червня 1945 року очікували повантаження 707 українських родин, на станції Сокаль 1 329 родин, на станції Белз 970 родин, що евакуйовувалися з Томашівського повіту. На станції Любачів та на станції Башта с 28 січня до 5 травня 1945 року очікували посадки у вагони 900 українських родин.

Витяг із підсумкового звіту Головного уповноваженого уряду УРСР про виселення українців із Польщі № 94 від 14 лютого 1947 р.
// Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття.
Невідомі документи з архівів спеціальних служб. — Том. 5: Акція «ВІСЛА» 1947. — Варшава; Київ, 2006. — ЦДАГОУ. — Ф.1. — Оп. 23. Спр. 4356. — Арк.1–80.

► 20. Спогади очевидця. Микола Голей

Незабаром поступило і розпорядження депортувати село Бонарівку, як тоді говорилося, в Росію. Вирішили на сільському сході не веснувати, не чекати урожаю і вибиратися. З собою забирали, що могли забрати: худобу, реманент, та й з хати найнеобхідніше до життя. <...>

Ось і сформували похідну колону. Коні тягнули віз з пожитками, ззаду до якого була прив'язана корова. Діти сиділи зверху на клунках, а старші йшли поряд. Колону охороняли самі гасди і так тягнулися до залізничної станції Коросно. Правда, поляки на колону не нападали, проте зразу ж по нашій виїзді кинулися розбирати наші оселі. На станції ми чекали на вагони більше місяця, а коли їх подали, то завантажувалися у товарні вагони кілька днів, по дві-три родини до вагона. Коні і корови їхали в окремому вагоні. Як погрузилися, думали, що поїдемо зразу ж. Та нас тримали на станції ще майже півтора місяця, що було найважчим випробуванням. Жили, можна сказати, просто неба циганським табором. Медичної допомоги чи побутової не було ніякої. Їсти варили на невеличких похідних металевих пічках. Та до них треба було знайти дров, яких не було, і тому люди ходили околицями, як цигани в пошуках і дров, і сіна для худоби. Не було туалетів, була проблема з водою. Особливо бідували люди з маленькими дітьми. Худобу і коней треба було кормити і поїти, і ці щоденні проблеми перетворювали наше перебування у вагонах в нестерпне.

Із Спогадів Миколи Голея Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади Львів: Інститут українознавства ім. І Крип'якевича НАН України, 2002.

► 21. Спогади очевидця. Михайло Боцуля

Ми не переселенці, ми — вигнанці. Пам'ятаю, осіннього вересневого ранку 1945 року в наше село Нагірчани <...> увійшла велика група польських солдат <...> і дали команду: «За 20 минут жеби вас тут не било!» У селі здійнявся крик, зойк, плач. Транспорту нам ніхто не дав. Хто мав коней, той зложив собі, що міг, на віз і поїхав на станцію Бакунчиці в Перемишлі. І хто не мав коней — брав клунки на плечі, дітей, корову на шнурок і чвалав на станцію пішки, залишивши все в хатині, у stodолі і на полі. Назад дороги нам не було.

<...> Ми прибули на станцію Бакунчиці в Перемишлі: більше ніхто до села не повертався, бо поліція і солдати не пускали. Чекали на ешелон надворі під дощем, в холоді і в голоді, бо не можна було зварити їжу навіть для малих дітей. Помістили у вагон чотири сім'ї. Вагони були довоєнні, малі. <...> Вивантажили на станції Комарно. Люди розійшлися по ближніх селах шукати собі житла і пристановища. <...> Однак у селі вільних хат не було: ще не виїхали з нього поляки. Ми цілий місяць жили разом з польською сім'єю. <...>

Із Спогадів Михайла Боцуля, 1928 р.н., переселений зі с. Нагірчани (Надсяння) // Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади.

НА НОВОМУ МІСЦІ

ЗАВДАННЯ ► Джерела 22–23

- ★ Чому уряд УРСР скеровував переселенців у південно-східні регіони України (Джерело 22)?
- ★ Спрогнозуйте, як розпорошеність серед місцевого населення мала позначитися на збереженні традиційної культури бойків?
- ★ Прочитайте фрагменти листів, де мешканці Дніпропетровщини описують переселенців з Польщі (Джерело 23). Що найбільше вразило місцеве населення у переселенцях? Чому?
- ★ Як ви вважаєте, чому депортованих українців в УРСР часто називали «поляками»?
- ★ Що провокувало невдоволення і конфлікти між переселенцями та місцевою владою на Дніпропетровщині?
- ★ Визначте, як проходив процес адаптації до нового місця у бойків-горян, яких було переселено у степи Донеччини? (Джерело 23)

► 22. Погляд дослідника. Дарія Петrenchко

В цілому депортація охопила понад 32 тисячі осіб бойківського населення з 35 сіл Нижньо-устрицького, чотирьох сіл Хирівського і трьох сіл Стрільківського районів колишньої Дрогобицької області. Мешканці цих сіл були розпорошені у чотирьох південних областях УРСР — Донецькій, Миколаївській, Одеській та Херсонській. Лише незначній частині цих людей вдалося згодом оселитися в Західній Україні, а більшість залишилася в «місцях планового поселення».

Особливістю останньої депортації було те, що терени звільняли від всіх його мешканців, незалежно від походження. Отже, в 1951 р. поляки і члени українсько-польських (змішаних) родин розділили долю депортованих українців — разом з ними вони їхали в товарних вагонах на схід. Жодного пояснення, чому етнічним полякам не дозволили залишитися на терені, що відходив РП, в архівних документах і пресі тих часів віднайти не вдалося.

Місцеві мешканці називають їх «переселенцями» або людьми, які «приїхали з Западни» (себто з Західної України). На відміну від депортованих з території сучасної Польщі холмшаків і долинян, бойків на Херсонщині не називають поляками. Частковим поясненням цього може бути те, що бойки, депортовані 1951 року, походять із гірського регіону, який не зазнав потужного польського впливу. З іншого боку, з 1939 по 1941 та з 1944 по 1951 рік бойки перебували під радянською владою і на момент депортації були громадянами СРСР.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ethnos.lemky.com/ethnic_regions/bojkivshchina/207-deportacija-1951.html.

► 23. Офіційний документ

Доповідна записка заступника народного комісара держбезпеки УРСР секретарю ЦК ВКП(б)

Цілком таємно
ЦК ВКП(б) України тов. Хрущову М. С.

Військовою цензурою НКДБ УРСР у процесі перегляду поштової кореспонденції у лютому 1945 р. було виявлено 14 листів із відгукami сільського населення на прибуття з Польщі українців на проживання в райони Дніпропетровської області.

Нижче наведені витяги з листів:

«...Приїхали до нас поляки-переселенці з Польщі. Дуже освічені, культурні люди. Тут їм даватимуть ділянки, вони вестимуть одноосібне господарство, в колгосп нізащо не хочуть. Вони привезли з собою багато книжок <...> корів, коней, овець і мішками муку <...> Усі дуже багаті люди»...

«...До нас приїхало багато родин поляків і такі багаті, попривозили по 3 корови, по 4 свині, по 5 коней і не хочуть вступати до колгоспу. Я бачу, що вони незадоволені нашим народом...»

«...Сюди прибули поляки з родинами, їх з Польщі виселили, вони українці <...> Їм обіцяють дати землю для одноосібного обробітку, але як це буде — це ще питання ...»

«...До нас приїхало багато поляків з сім'ями, у них багато худоби, хліба і сала. Жили вони самі господарями, а тепер їх змушують йти в колгосп, а вони не хочуть. Але будуть працювати так, як ми <...>»

Доповідна записка заступника народного комісара держбезпеки УРСР секретарю ЦК ВКП(б) про відгуки населення Дніпропетровської області на розміщення виселених з Польщі українців від 27 березня 1945 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3-х тт. — Т. 1. — Львів: Інститут українознавства НАН ім. І Крип'якевича України, 1996. — С. 467-469.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 24–28

- ★ Ознайомтеся зі спогадами і документами переселенців з території Польщі про їх адаптацію на новому місці (Джерела 24–28).
- ★ Чим відрізнялись переселенці від місцевих мешканців? Як відбувалося облаштування на новому місці?
- ★ З якими побутовими та господарськими труднощами зіткнулися переселенці?
- ★ На якому ґрунті виникали непорозуміння між переселенцями та місцевими мешканцями?
- ★ Що сприяло налагодженню добросусідських відносин між переселенцями і місцевим населенням?

► 24. Фотодокумент

Переселенський квиток-скерування на поселення у колгосп ім. Сталіна Сталінської (Донецької) області

Кляшторна Н. 1951 рік. Як Польща і УРСР востаннє обмінялися територіями. —

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/08/20/53053/>

► **25. Матеріали учнівського пошукового конкурсу «Слідами історії», 2010 р.**

«Коли ми приїхали сюди — розповідає Тетяна Грицеляк, — то застали пусті польські хати, нічого не залишили в них поляки, ні в стодолах, але їх також переселяли непідготовлено, бо на полях була невикопана бараболя, стояли сніпки. Ми, хоч вже і були приморозки, ходили в поле — визбирували все, що лишилось». <...> «А в кого на полі нічого не залишилось — ходили просити по людях бараболю, — розповідає Катерина Подоляк, — а місцеві жителі, які не встигли виїхати, були недобрі на нас, називали нас «поляками». Переселенці селились компактно — вихідці з одного села намагались триматись разом. І зараз, наприклад, переселенці з Сосниці живуть в північній частині села. Вони тримаються разом, одружуються між собою, навіть неофіційно цю частину села називають «Сосниця».

Матеріали з архіву Асоціації «Нова Доба, 2011 р.

► **26. Спогади очевидця. Олександр Боровик**

<...> Зі станції нашу сім'ю привезли на арбі в село Грозное Красноармійського району Запорізької області. У це село не потрапила ні одна сім'я з переселених. У селі багато було спалених хат, люди жили в землянках, голодували. Нас помістили у напівзруйнованому бараці. Дров не було, приходилось збирати перекотиполе, різне сміття і тим опалювати житло. <...> Корова була нашим спасінням від голоду. Місцевим жителям давали лишки молока в обмін на корм корові або на який кілограм крупи. <...> Нас обзивали поляками і насміхались, як тільки могли. <...> У Запорізькій області ми скуштували всього: холоду, голоду, принижень, наруги. <...> На превеликий жаль, і тут в західних областях часто доводилось чути образи на адресу переселенців. Слово «переселенець» вимовлялося з негативним відтінком, у нього вкладалось поняття меншовартості, а це аж ніяк не відповідало дійсності.

Із спогадів Олександра Боровика, 1936 р.н., переселеного зі с. Городиславичі // Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр. : Документи, матеріали, спогади. Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України. — Львів: 2002.

► **27. Спогади очевидця. Володимир Рожко**

Освіта у м.Збаражі (Тернопільської обл.) була значно краща, ніж в с. Мощанець. Спочатку навчання лемківських дітей проходило з труднощами. Дітям-переселенцям треба було вивчати термінологію. Це давалося нелегко і викликало насмішки. <...> Слово «лемко», як і слово «колгоспник» було символом відсталості, затурканості. Через певний час лемківські сільські діти не поступалися міським у навчанні. Ряд дітей, уродженців с. Мощанець, вчилися добре і відмінно, закінчили школу з медаллю.

Із спогадів Володимира Рожка, переселеного з с. Мощанець Сяноцького повіту (Лемківщина) // Свинко Й., Лановик Б., Межовий край у вогні (Польсько-українські взаємини у 1944-1947 рр.). — Тернопіль : Воля, 2004. — С.149.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 28–30

* Прочитайте спогади українських переселенців про відвідини рідних земель Польщі (Джерела 28–30).

* Які почуття виникають у переселенців при відвідинах? Чому?

► 28. Спогади очевидця. Микола Голей

<...> Пасти корову, то вже входило в обов'язки старшого брата Івана. Це була його робота. Не раз приходив з пасовиська в сльозах, бо наш бонарівський діалект відрізнявся від місцевого покутського. Мова у нас хоч була українська, але діалект трохи був інший, наголоси ставилися інакше, одним словом, мовою ми трохи відрізня-

лися від місцевих мешканців. То ж місцеві діти, а їх було значно більше за нас, вже так над нами тішилися, що доводили до сліз. Та з часом всі поступово звиклися, подружилися, мовна різниця згладилася і всі ми дружно росли разом.

<...> Та привезли ми сюди і багато нового, так сказати, передового у землеробстві. Наприклад, техніка обробки ланів у нас була вища, бо ми мали кращі механічні пристрої для обробки ґрунту і зерна. Тут виявився новим наш спосіб посадки картоплі. Тато, як і інші наші ґазди, впрягши кобилу у плужок, садили картоплю рядами. Плугом і підгортали її з часом. Місцеві мешканці приходили дивитися і дуже дивувалися, що кобилу не треба було водити, вона сама йшла рівненько і в кінці рядочка розверталася і йшла назад попри той рівчак. <...> Та з часом всі покутські села перейшли на нашу технологію посадки картоплі.

Із спогадів Миколи Голея / Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади./ Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України, — Львів: 2002.

► 29. Спогади очевидця. Стефанія Олексюк

Я мріяла, щоб хоч раз поїхати в Польщу, подивитися, які зміни, що ще залишилося у нашому домі. За 45 років (після депортації) ми поїхали. Ранком зібрались в церкву. Приїхав священник, відчинив церкву. Я зразу заплакала: стіни чорні, образи почорніли, такого ж кольору на них квіти. Стояв наш старий іконостас на місці. Побачила, що нема гіпсової особи Ісуса Христа, що колись купили мої тато в Перемишлі для нашої церкви.

Спочатку поїхали на цвинтар. Цвинтар чистенький, видно ще старі могили, які поросли рідесенькою травою, тому що над ними ростуть високі сосни. Поїхали до ріки Шкло. Як подивилась — заплакала. Що з нею сталося? Звучилась, пішла в глибину, на берегах лоза почорніла, не вкрита водою. Вода тече дуже скоро, коричнева, жодна жива істота не хоче в ній жити. Колись рікою Шкло люди любувалися, хто в якому місці хотів, там купався. <...> Пішли до свого дому. Стоїть тільки одна хатина, бідненька, як сирота, знизилась, шибки побиті, сходи поломані, інших будинків нема — розібрали. Нема села, все заросло лісом. Залишилась одна назва — Млини. Ніхто на цьому переселенні не доробився.

Спогади Стефанії Олексюк, 1930 р. н., переселеної з с. Млини Ярославського пов. у с. Підліски Дрогобицької обл. Приватний архів Г. Виноградської.

► 30. Спогади очевидця. Йосип Свинко

У червні 1994 р. я вперше відвідав Ямну, яку під тиском польських вояків ми змушені були назавжди залишити у жовтні 1945 р., тобто 49 років тому. Перед очима відкрилася дивна картина. До цього мені здавалося, що я з закритими очима знайду своє обійстя, межі полів і впізнаю все довкілля. А вийшло зовсім інакше. Поля заросли лісом, річка Ямнянка опинилась серед густих заростей, плодіві дерева майже всі загинули, залишились доживати свій вік лише деякі груші і яблуні. З того часу я майже щорічно, при першій — ліпшій нагоді, намагаюся відвідати єдину «родичку-липу», вклонитись їй та рідній землі. Біля неї вже були моя дружина, син, дочка, невістка та їхні діти.

Спогади Йосипа Свинка, 1934 р. н., переселеного з с. Ямна Долішня Перемишльського повіту (Надсяння). Свинко Й., Лановик Б. Межовий край у вогні. — Тернопіль : Воля. — 2004. — С.145.

ЗАВДАННЯ

★ Чи є серед ваших рідних, знайомих особи, які колись були вислані із рідних місць. З'ясуйте в них наступне.

- 1) Які причини їхнього переселення?
- 2) Якими були умови переселення?
- 3) Коли та куди їх вислали?
- 4) як облаштовували своє життя на новому місці?
- 5) З якими труднощами вони зіткнулися?
- 6) Як ставилося до них місцеве населення?
- 7) Чи змінилося це ставлення з роками?
- 8) В який спосіб вони підтримували зв'язки з малою батьківщиною?

